

**Łukasz Łotocki**

*Instytut Polityki Społecznej  
Uniwersytet Warszawski*

## ***Ksenofobia w Europie: formy dyskryminacji instytucjonalnej, politycznej i społecznej***

Problematyka migracji międzynarodowych jest u nas od początków ubiegłego wieku przedmiotem badań ośrodków naukowych reprezentujących różne dyscypliny. W Polsce do niedawna kwestia migracji wiązała się głównie, jeżeli nie wyłącznie, z emigracją z Polski. Wraz z początkiem obecnej transformacji systemowej i towarzyszącym jej stopniowym napływem imigrantów do Polski, w obszarze zainteresowań badawczych pojawiła się również problematyka imigracji.

Podobnie jak w Europie Zachodniej – choć ze względu na skalę problemu nie w takim stopniu – i u nas w dyskursie publicznym (zarówno politycznym, jak i naukowym) na znaczeniu stopniowo zyskują wyzwania społeczne, kulturowe, polityczne czy wreszcie ekonomiczne związane z przybywaniem do Polski przedstawicieli innych krajów, narodów, kultur. Dyskutuje się zarówno o prawnoekonomicznym określeniu pozycji przybyszów (w 1997 r. uchwalono nową ustawę *o cudzoziemcach*, która przestała obowiązywać we wrześniu 2003 r. wraz z wejściem w życie dwóch nowych ustaw: *o cudzoziemcach* i *o udzieleniu cudzoziemcom ochrony*), jak i o socjologicznych aspektach procesów migracji.

W orbicie zainteresowań ośrodków badawczych pojawiły się m.in. takie kwestie jak dystans Polaków wobec innych narodowości, kultur czy inności w ogóle. W dyskursie coraz częściej używa się (a czasami nawet nadużywa) takich pojęć jak: otwar-

---

<sup>1</sup> Bardzo popularne stało się także słowo będące kalką z języka angielskiego: „multikulturalizm”.

tość, tolerancja, wielokulturowość<sup>1</sup> z jednej strony i dyskryminacja, ksenofobia, rasizm – z drugiej. Na znaczeniu zyskuje problematyka dotycząca podziału na *swoich i obcych*.

W ten nurt badań nad wspomnianą problematyką wpisują się badania realizowane w Polsce pod kierunkiem Jolanty Supińskiej od listopada 2003 r. w Instytucie Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego. Badania o dość *provokacyjnym* w polskim tłumaczeniu tytule: *Ksenofobia w Europie: formy dyskryminacji instytucjonalnej, politycznej i społecznej*<sup>2</sup>, realizowane są wspólnie z siedmioma innymi krajami europejskimi w ramach Piątego Ramowego Programu Badawczego Unii Europejskiej<sup>3</sup>. Realizację projektu zaplanowano na trzy lata – do końca 2005 r.

### *Przedmiot badań*

Przedmiotem prezentowanych badań międzynarodowych jest dyskryminacja imigrantów (czy mówiąc szerzej *obcych* w sensie narodowym, etnicznym)<sup>4</sup> mieszkających w ośmiu krajach uczestniczących w projekcie. W centrum zainteresowań badawczych leży tzw. dyskryminacja instytucjonalna (przede wszystkim utrudnienia dostępu do rynku pracy oraz edukacji) oraz dyskryminacja mająca swe źródła w dyskursie politycznym; w drugim rzędzie – dyskryminacja dnia codziennego, „na ulicy”.

Najogólniej ujmując pod pojęciem dyskryminacji rozumie się: „długotrwałe, systematyczne i niesprawiedliwe działania bezpośrednio lub pośrednio ograniczające możliwość zaspokajania potrzeb i osiągania cenionych w danej kulturze wartości przez określone osoby, grupy czy zbiorowości ludzi”<sup>5</sup>. Pojęcie dyskryminacji odnosi się do nierównego traktowania przedstawicieli danej grupy w stosunku do grupy dominującej.

Etymologicznie słowo „dyskryminacja” (łac. *discriminatio*) oznacza rozróżnienie, rozdzielenie. Mówiąc najprościej, planowana jest diagnoza jak wygląda wspomniane *rozróżnianie* imigrantów z różnych stron świata, o różnym statusie społecznym, a także prawnym (tj. zarówno obywatele Polski, jak i osób posiadających zezwolenie na zamieszkanie na czas oznaczony, na osiedlenie się, osób przebywających na podstawie otrzymanej wizy, a także tych, którzy są w Polsce nielegalnie). Chodzi tu przede wszystkim o *rozróżnianie* w wymiarze instytucjonalnym, społeczno-politycznym i co się z tym wiąże dyskursywnym. *Rozróżnianie* i nierówność praw (a co za tym idzie nierówny dostęp przede

<sup>2</sup> Oryginalny tytuł projektu brzmi: *The European Dilemma: Institutional Patterns and Politics of 'Racial' Discrimination*.

<sup>3</sup> W Projekcie poza Instytutem Polityki Społecznej uczestniczą ośrodki badawcze z takich krajów, jak Anglia, Austria, Cypr, Francja, Niemcy, Szwecja, Włochy.

<sup>4</sup> W Polsce, w praktyce badania obejmują głównie imigrantów (z racji specyfiki imigracji w Polsce głównie w I. pokoleniu), w marginalnym stopniu przedstawicieli zasiedziałyłch mniejszości narodowych i etnicznych. Kluczową zmienną jest jednak etniczno-kulturowy czy *socjologiczno-antropologiczny* wymiar *obcości*, a nie prawnosystemowy (jak np. podział na obywateli i cudzoziemców czy np. przedstawicieli uznanych i tzw. nowych mniejszości narodowych itp.).

<sup>5</sup> B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Leksykon polityki społecznej*, Warszawa 2002, s. 38.

wszystkim do rynku pracy, ale również do edukacji) związane ze statusem prawnym są oczywiste. Wyzwaniem zarówno teoretycznym, jak i praktycznym jest więc określenie, kiedy owo *rozróżnianie* staje się dyskryminacją, tj. kiedy przybiera formy *działań niesprawiedliwych*, oraz kiedy ma miejsce niezależnie od (bądź pomimo) określonego stanu prawnego.

Wymiar instytucjonalny dyskryminacji w badaniach dotyczy zarówno samego systemu instytucjonalnego, w tym istniejących regulacji i ich stosowania bądź niestosowania przez instytucje (aspekt prawnosystemowy) jak i stosunku pracowników instytucji wobec imigrantów (aspekt psychospołecznokulturowy). Analiza dyskursu politycznego (aspekt politologiczny) ma na celu ocenę, co i w jaki sposób o badanej problematyce mówią środowiska polityczne i inni aktorzy sceny publicznej; i jaki może mieć to wpływ na praktyki polityczne i instytucjonalne.

### *Pytania badawcze, etapy badań*

Oto podstawowe pytania badawcze<sup>6</sup>:

- 1) Jakie są instytucjonalne formy dyskryminacji skutkujące wykluczeniem imigrantów?
- 2) Jakie są „polityczne formy dyskryminacji”, jak np. powstawanie ruchów społeczno-politycznych czy partii głoszących hasła „ksenofobiczne” lub realizujących „politykę dyskryminacji”?
- 3) Jaki jest wpływ dyskryminacji w dyskursie politycznym na instytucjonalne formy dyskryminacji?

Badania mają na celu analizę mechanizmów leżących u podłoża praktyk dyskryminacyjnych wobec imigrantów w ośmiu krajach europejskich, w tym także analizę porównawczą pomiędzy krajami biorącymi udział w projekcie – identyfikującą podobieństwa i różnice form dyskryminacji „etnicznej” w Europie. Ostatnim etapem badań ma być opracowanie wniosków strategicznych dla polityki wobec imigrantów na poziomach krajowych i poziomie europejskim.

Projekt badawczy został podzielony na 9 następujących subprojektów:

- I Krajobraz dyskryminacji
- II Zogniskowane wywiady grupowe imigrantami
- III Głosy imigrantów
- IV Dyskryminacja instytucjonalna
- V Analiza dyskursu politycznego I
- VI Analiza dyskursu politycznego II
- VII Analiza dyskursu politycznego III
- VIII Dylemat Europy: perspektywa porównawcza
- IX Wnioski strategiczne dla polityki

<sup>6</sup> Lista szczegółowych pytań badawczych znajduje się na stronie internetowej projektu: [www.ips.uw.edu.pl/xenophob/](http://www.ips.uw.edu.pl/xenophob/).

Subprojekt I został zrealizowany w pierwszym kwartale roku 2003. Jego celem był wstępny przegląd istniejących regulacji, statystyk, badań naukowych i wszelkich innych istotnych materiałów dotyczących sytuacji imigrantów. Raport z badań w Polsce<sup>7</sup> objął przegląd definicji podstawowych pojęć, takich jak „dyskryminacja” (w tym przegląd zarówno polskich, jak i międzynarodowych aktów prawnych dotyczących tej kwestii), a także generalny przegląd kategorii osób (grup), które mogą być postrzegane jako *obcy* w Polsce, z podziałem na:

- Obywateli RP (mniejszości społeczne, religijne i obyczajowe; mniejszości narodowe i etniczne),
- Cudzoziemców (uchodźców, kandydatów na uchodźców; studentów obcokrajowców, legalnych imigrantów; turystów handlowych i *normalnych*; nielegalnych imigrantów; inwestorów, ekspertów, menadżerów),
- Kategorię nazwaną *gdzieś pośrodku (middle of the road)* [osoby o podwójnym obywatelstwie; reemigrantów; repatriantów – czy jak proponuje P. Hut raczej impatriantów, gdyż są to zwykle potomkowie osób wysiedlonych z Polski].

Ogólnej analizie poddano ponadto istniejący w Polsce system prawnoinstytucjonalny związany z kwestią migracji (raport powstawał w okresie obowiązywania poprzedniej ustawy o cudzoziemcach), a także zamieszczono pierwsze uwagi na temat dyskursu politycznego dotyczącego obcych. Poniżej zaprezentowano fragmenty raportu dotyczące takich kwestii, jak: *obcy* w wybranych badaniach naukowych w Polsce, *obcy* w świetle danych statystycznych, *obcy* a rynek pracy, *obcy* a edukacja.

### *Obcy w wybranych badaniach naukowych w Polsce*<sup>8</sup>

Właściwie trudno znaleźć większy ośrodek akademicki w Polsce, w którym nie prowadzono by żadnych badań dotyczących problematyki szeroko rozumianej *obcości*, zarówno w aspekcie migracji, mniejszości narodowych jak i dystansu Polaków wobec poszczególnych grup *obcych* w ogóle. Poniżej wspomniano – bardzo wyrywkowo – o kilku projektach badawczych wybranych z wielu, zrealizowanych w ciągu ostatnich lat.

Jeszcze przed początkiem transformacji systemowej, a dokładnie w 1988 r. przeprowadzono badania – pod kierunkiem E. Nowickiej z Instytutu Socjologii UW – *Polacy a inni* (powtórzone w 1998 roku i opublikowane w książce autorstwa E. Nowickiej i S. Łodzińskiego *U progu otwartego świata*, Kraków 2001), dotyczące m.in. postaw Polaków wobec

<sup>7</sup> Raport jest dostępny na stronach [www.projektu](http://www.projektu).

<sup>8</sup> Ten fragment i trzy kolejne podrozdziały niniejszego artykułu pochodzą z Raportu *Krajobraz dyskryminacji. Polska* opracowanego przez Zespół Badawczy przy Instytucie Polityki Społecznej UW w składzie: E. Domaradzka, E. Firlit, G. Firlit-Fesnak, J. Godlewska, U. Górecka, P. Hut, E. Jaroszevska, C. Korycki, Ł. Łotocki, E. Majuk, T. Mering, W. Modzelewski, A. Mokrzycka, B. Peliński, M. Rawska, B. Samoraj, G. Spyttek, R. Stawicki, R. Stefańska, J. Supińska, R. Szarfenberg, K. Szymańska, M. Tabin, D. Trawkowska, P. Zawadzki, C. Żołędowski, Warszawa, marzec 2003; miejscami tekst został skrócony i przeredagowany.

rodzoiemców. Istotnym walorem wspomnianych badań jest możliwość porównania postaw, jakie Polacy prezentowali w czasach *żelaznej kurtyny* i jakie prezentują obecnie.

W ostatnich latach w szybkim tempie przybywa badań dotyczących napływu, sytuacji i stopnia integracji *obcych*, którzy niedawno znaleźli się w Polsce.

Ośrodek Badań nad Migracjami Instytutu Studiów Społecznych UW zgromadził naukowców, w tym ekonomistów, demografów i socjologów, którzy od lat zajmują się problematyką migracyjną. Prowadzone dawniej poważne badania dotyczące migracji zagranicznych z Polski dały Ośrodkowi niezbędne doświadczenie, które pozwoliło rozpocząć badania nad migracjami do Polski w momencie, w którym zaczęły się one pojawiać na większą skalę – a więc w latach 90.

Wspomniana E. Nowicka oraz T. Halik z Instytutu Orientalistycznego UW przeprowadziły ostatnio wśród imigrantów wietnamskich w Warszawie badania sondażowe, które miały odpowiedzieć na pytanie jak wygląda stopień i rodzaj integracji tej grupy etnicznej z polskim społeczeństwem i polską kulturą (*Wietnamczycy w Polsce. Integracja czy izolacja?* Warszawa 2002).

Ciekawe badania o charakterze jakościowym przeprowadzono także w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, publikując ich wyniki w książce pod redakcją M. Ząbka, pod wymownym tytułem *Między piekłem a rajem. Problemy adaptacji kulturowej uchodźców i imigrantów w Polsce* (Warszawa 2002). Badania miały charakter kompleksowy i ich zakres objął uchodźców (szczególnie z krajów afrykańskich) oraz imigrantów zarobkowych (a wśród nich tak różnorodne grupy, jak m.in. handlarze wietnamscy i afrykańscy, właściciele barków tureckich czy menedżerowie zagraniczni).

Kategoria uchodźstwa znalazła się także w polu zainteresowań badawczych Instytutu Polityki Społecznej UW, gdzie przeprowadzono m.in. jedne z pierwszych w Polsce badań dotyczących innej kategorii potencjalnych *obcych*, tj. repatriantów (P. Hut, *Warunki życia i proces adaptacji repatriantów w Polsce w latach 1992–2000*, Warszawa 2002).

Badania nad migracjami zarobkowymi prowadzone są od 1994 roku w Instytucie Pracy i Spraw Socjalnych. Znacząca ich część dotyczy cudzoziemców pracujących w Polsce. Szczególnie interesujące wydają się dwa projekty badawcze.

Pierwszy to badania typu *case study* przeprowadzone w 1998 roku pod kierunkiem A. Rajkiewicza w ramach projektu *Zajęcia zarobkowe cudzoziemców ze szczególnym uwzględnieniem zatrudnienia w szarej strefie*. Badania te dotyczyły głównie pracy Ukraińców i Białorusinów, zarówno legalnej (E. Jaroszevska, *Praca zarobkowa cudzoziemców w Polsce na podstawie obserwacji uczestniczącej*), jak i nielegalnej (J. Gardawski, *Gastarbeiterzy z Białorusi i Ukrainy na Polskiej Budowie*, K. Kucharska, *Praca na czarno – przykład Ukraińca zatrudnionego w Polsce*).

Z badań wynika, że pracownicy ze Wschodu, bez względu na to, czy są zatrudnieni legalnie czy nielegalnie, są dyskryminowani – w porównaniu z Polakami – pod względem płacy za pracę i warunków, w jakich pracują i żyją. Poza tym, że otrzymują niższe stawki za godzinę pracy, to praca, którą wykonują, jest na ogół cięższa i trwa znacznie dłużej, niż to ma miejsce w przypadku Polaków. Obrazu dyskryminacji dopełniają gorsze warunki mieszkaniowe, w których bytują, jak również poczucie zagrożenia wynikające z niepre-

czyjnych umów o pracę. Niejasne i niesprecyzowane są sytuacje oraz powody otrzymywania kar pieniężnych. Tak więc pracownicy do momentu wypłaty nie wiedzą, ile otrzymają. Będąc w sytuacji przymusu ekonomicznego, bowiem zarówno na Ukrainie, jak i na Białorusi pracy nie ma, decydują się na bycie maszynami do pracy bez prawa głosu, a tym bardziej sprzeciwu.

Kolejne badania IPISS, prowadzone pod kierunkiem S. Golinowskiej w ramach projektu „Popyt i podaż na pracę cudzoziemców w Polsce”, dotyczą: targowisk, na których odbywa się werbunek do nielegalnej pracy, przedsiębiorstw, które zatrudniają cudzoziemców, gospodarstw domowych zatrudniających obcokrajowców.

Aktywny w tym obszarze badawczym jest Instytut Spraw Publicznych; w październiku 2003 roku na konferencji „Modele przeciwdziałania dyskryminacji imigrantów. Jakie wnioski może czerpać Polska z doświadczeń europejskich i amerykańskich” zaprezentował on wyniki badań szczególnie zbliżonych tematycznie do naszego projektu.

Podsumowując, pomimo że kwestie związane z ekonomiczną oraz socjologiczną stroną migracji zagranicznych cieszą się dużym zainteresowaniem badaczy, brakuje kompleksowych badań dotyczących sytuacji imigrantów w instytucjach rynku pracy oraz instytucjach edukacyjnych. Szczątkowe są również rzetelne analizy dyskursu politycznego na temat migracji (a także ewentualnego występowania dyskryminacji etnicznej/rasowej w dyskursie).

### *Obcy w świetle dostępnych danych statystycznych<sup>9</sup>*

Rynek pracy w Polsce wolny od cudzoziemców aż do 1990 r. wytworzył ostatnio rozległy segment, który jest przez wszystkim nastawiony na zatrudnianie pracowników-migrantów, choć głównie nieformalnie (bez wymaganego zezwolenia); Zaistniała też nowa forma mobilności międzynarodowej w Europie Środkowej (w tym w Polsce) – migracje niepełne. W ostatnich latach napływa do Polski rocznie 3–5 milionów cudzoziemców, którym można przypisać tę formę.

Badacze Ośrodka Badań Migracyjnych formułują następujący wniosek: *udokumentowana wiedza o napływie cudzoziemców do Polski jest drastycznie niepełna*. Wiedza o wielkości migracji do Polski bywa wręcz myląca, sposób definiowania ruchów migracyjnych, rejestracji osób napływających zza granicy, gromadzenia i przetwarzania odpowiednich danych nie stwarzają możliwości ich istotnego ulepszenia. Brakuje informacji o cechach demograficznych, społecznych i ekonomicznych migrantów. Odpowiednie informacje można by zapewnić jedynie pod warunkiem gruntownej zmiany dotychczasowych zasad sporządzania statystyki migracji. W związku z powyższym niemożliwe są rzetelne analizy porównawcze oficjalnych statystyk (które są tylko wierzchołkiem góry lodowej). Oficjalne kompletne i szczegółowe dane o obcych nie istnieją. Można mówić tylko o szacunkach.

---

<sup>9</sup> W niniejszym tekście pominięto ogólnie dostępne statystyki dotyczące mniejszości narodowych, które zawiera Raport *Krajobraz dyskryminacji. Polska*.

Większość nowych imigrantów wywodzi się z krajów ościennych, choć nie tylko. Jak wynika z badań Instytutu Turystyki, większość przyjazdów klasyfikowanych jako turystyczne stanowią przyjazdy z krajów sąsiednich (ok. 80%); wśród turystów z europejskich krajów nieościennych najczęstszymi gośćmi w Polsce są Holendrzy, Brytyjczycy, Duńczycy, Belgowie i Szwedzi, a z krajów zamorskich Amerykanie i Żydzi. Poważny segment stanowią podróże tranzytowe szczególnie podejmowane przez Niemców, Ukraińców, Rosjan, Białorusinów czy Estończyków.

W segmencie turystów handlowych przyjeżdżających do Polski na zakupy dominują Ukraińcy i Białorusini. Jeżeli chodzi o jednodniowe wizyty (również stanowiące przyjazdy na zakupy lub sąsiedzkie odwiedziny) dominującą pozycję zajmują Niemcy z rejonów przygranicznych oraz z Berlina.

Rejestracji podlega głównie grupa osób ubiegających się o wizę, zezwolenie na pobyt na czas oznaczony, na osiedlenie lub o obywatelstwo RP. Przykładowo, dane MSWiA oparte na liczbie wydawanych zezwoleń na pobyt na czas oznaczony mówią o kilku-, kilkunastu tysiącach cudzoziemców, którzy ubiegają się o taki dokument rocznie (w roku 2000 ubiegało się 16 480 osób, wydano 14 913 decyzji pozytywnych, 871 negatywnych, 173 umorzeń). Liczba wydawanych zezwoleń na osiedlenie (które umożliwia podjęcie pracy w Polsce bez dodatkowych zezwoleń) wynosi kilkaset rocznie (w roku 2000 ubiegało się 1437 osób, wydano 814 decyzji pozytywnych, 324 negatywnych, 21 umorzeń).

Innym źródłem informacji dającym wyobrażenie o – legalnej – aktywności i imigrantów na polskim rynku pracy są roczne statystyki zezwoleń na pracę wydawanych osobom indywidualnym przez władze lokalne. Przed ich przytoczeniem warto jednak zaznaczyć, iż szacunki dotyczące proporcji pomiędzy legalną i nielegalną pracą imigrantów określają je jako 1:40.

Rocznie wydawanych jest kilkanaście tysięcy decyzji wyrażających zgodę na podjęcie pracy przez cudzoziemców. W roku 2000 wydano 17 802 pozwoleń na pracę, z czego około połowa dotyczyła cudzoziemców podejmujących pracę w Warszawie i okolicach. Z danych Departamentu Statystyki, Analiz i Prognoz Krajowego Urzędu Pracy wynika, że w latach 1990–1995 bardzo wysoki odsetek pozwoleń na pracę dotyczył tzw. kierownictwa przedsiębiorstw (31,2% ogółu zezwoleń). Warto zaznaczyć, że odrzucanych jest jedynie 2–3% ogółu wniosków. Pytaniem pozostaje dlaczego imigranci tak rzadko ubiegają się o pozwolenie.

Okolo 20 tysięcy cudzoziemców pracuje legalnie. Szacuje się, że ok. 200–500 tysięcy pracuje nielegalnie (dotyczy to przybyszów z krajów zachodnich i wschodnich; bazując na różnych badaniach, pracownicy z krajów zachodnich zwykle pracują kilka/kilkanaście dni najczęściej dla polskiej filii firmy zachodniej, pracownicy z krajów wschodnich zwykle pracują dużo dłużej), przy czym szacunki te nie uwzględniają pracy na targowiskach – niektórzy twierdzą, że ogólna liczba (pracujących?) imigrantów wynosi ok. 1,5 miliona (wliczając turystów i turystów handlowych). Uważa się jednak, iż ostatnia z podanych liczb jest dalece przesadzona.

Imigracja ze Wschodu posiada znacznie szerszy zakres niż imigracja z Zachodu, jej struktura zaś jest zdecydowanie odmienna. Według szacunków M. Okólskiego liczba nie-

legalnie pracujących w Polsce przybyszów z b. ZSRR wynosi ponad 300 tysięcy osób. Natomiast do grona legalnych imigrantów można zaliczyć kobiety, które wyszły za mąż za Polaków (około 1 tys. osób) / oraz nauczycieli z b. ZSRR zatrudnianych w szkołach we wschodnich regionach Polski (angliści, germaniści, muzycy).

Liczbę przybyszów z Zachodu także można tylko szacować (na 10 do 15 tysięcy osób). Są to zarówno niderlandzcy rolnicy na Żuławach i Pomorzu, jak również członkowie zarządów spółek giełdowych czy zagranicznych banków.

Ponadto pojawiły się dwa nowe i wyraźne skupiska narodowe migrantów osiedlających się w Polsce: Ormian i Wietnamczyków. Pozostałe nacje albo nie wykazują silnej skłonności do osiedlania się, albo też czynią to w sposób rozproszony; Stosunkowo duże skupiska migranci tworzą w wielkich metropoliach (głównie Warszawa, Łódź).

Nielegalnie zarobkujący w Polsce cudzoziemcy przebywają głównie we własnym środowisku. Ich znajomość języka polskiego nie pozwala na pełną adaptację w naszym kraju.

### *Obcy a rynek pracy*

W obecnym stanie prawnym z obowiązku uzyskania zezwolenia na pracę zwolnieni są cudzoziemcy posiadający już zezwolenie na osiedlenie się lub – na podstawie ustawy o zatrudnieniu i bezrobociu z roku 1994 – tzw. uznani uchodźcy.

Pozostali cudzoziemcy mogą wykonywać pracę na terytorium Polski po przejściu następującej 3-etapowej procedury: uzyskanie przez pracodawcę przyrzeczenia wydania cudzoziemcowi zezwolenia na pracę; uzyskanie przez cudzoziemca odpowiedniej wizy lub zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej; uzyskanie przez cudzoziemca zezwolenia na pracę. Przyrzeczenie i zezwolenie na pracę wydaje wojewoda na czas oznaczony (nie dłuższy niż okres ważności wizy lub zezwolenia na zamieszkanie w Polsce). Wydawane są one dla określonego cudzoziemca i określonego pracodawcy, na określone stanowisko lub rodzaj pracy.

Wojewoda wydaje przyrzeczenie biorąc pod uwagę merytoryczne uzasadnienie wniosku, ale przede wszystkim analizuje sytuację na miejscowym rynku pracy. Opiera się przy tym na informacjach na ten temat uzyskanych od starosty oraz na informacji, czy pracodawca wcześniej próbował powierzyć tę pracę obywatelowi polskiemu, względnie cudzoziemcowi posiadającemu już zezwolenie na osiedlenie się lub status uchodźcy w Rzeczypospolitej Polskiej.

W związku z powyższym wojewoda nie wyda przyrzeczenia zatrudnienia cudzoziemca, jeżeli oceni, że nie jest to celowe z uwagi na sytuację na rynku pracy. Ponadto wojewoda nie wyda przyrzeczenia, gdy pracodawca wcześniej odmówił „bez uzasadnionej przyczyny” zatrudnienia innych osób bezrobotnych lub poszukujących pracy skierowanych przez starostę na stanowisko proponowane cudzoziemcowi, a także w sytuacji, gdy wniosek dotyczy cudzoziemca, którego kwalifikacje, umiejętności lub proponowane wynagrodzenie nie są odpowiednie do pracy albo gdy ów cudzoziemiec naruszył wcześniej obowiązujące w Polsce przepisy w zakresie porządku publicznego.



Z dniem uzyskania przez Polskę członkostwa w UE sytuacja cudzoziemców zostanie zróżnicowana. Wejście w życie ustawa przyznająca obywatelom państw członkowskich UE prawo do podejmowania i wykonywania pracy w Polsce, bez konieczności uzyskania zezwolenia właściwego organu. W konsekwencji tym cudzoziemcom będzie przysługiwało prawo do zasiłków dla bezrobotnych.

Ustawa o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych z 30.10.2002 r. (Dz.U. nr 199) nie zawiera przepisów dyskryminujących. Warto zauważyć, że ustawodawstwo ubezpieczeń społecznych w zakresie wypadków przy pracy i chorób zawodowych – na tle innych rodzajów ubezpieczenia społecznego – ma w prawie międzynarodowym długą i bogatą tradycję, czego wyrazem jest Konwencja MOP nr 19 z 1928 r. o równości traktowania cudzoziemców w zakresie wypadków przy pracy, ratyfikowana przez Polskę już w 1928 r. (Dz.U. nr 63 z 1928 r.).

Natomiast przewiduje się szczególne uprawnienia przedstawicieli wyznań innych niż katolickie (a więc części obcych). Podstawą prawną jest ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 r., według której osoby należące do Kościołów i innych związków wyznaniowych, których święta religijne nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy, mogą na własną prośbę uzyskać zwolnienie od pracy lub nauki na czas niezbędny do obchodzenia tych świąt – pod warunkiem odpracowania czasu zwolnienia.

W stosunku do niektórych Kościołów i związków wyznaniowych określono jednoznacznie, jakie święta religijne uprawniają pracowników do zwolnienia od pracy. Przykładowo, dla osób należących do Kościoła prawosławnego są to 7 i 8 stycznia – pierwszy i drugi dzień Bożego Narodzenia, 19 stycznia – Chrzest Pański, 7 kwietnia – Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny, drugi dzień Wielkanocy, 19 sierpnia – Przemienienie Pańskie, 28 sierpnia – Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny); dla członków gmin żydowskich: Nowy Rok – 2 dni, Dzień Pojednania – 1 dzień, Święto Szałasów – 2 dni, Zgromadzenie Ósmego Dnia – 1 dzień, Radość Tory – 1 dzień, Pesach – 4 dni, Szawuot – 2 dni, czas szabasu trwający od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę.

### *Obcy a edukacja*

W myśl ustawy o systemie oświaty z 7 września 1991 r., szkoły i placówki publiczne powinny umożliwiać uczniom podtrzymywanie tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej ze szczególnym uwzględnieniem nauki własnej historii i kultury.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 1994 r. w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych wprowadziło m.in. pojęcie szkoły z ojczystym językiem nauczania, gdzie nauczanie jest prowadzone w języku danej mniejszości – z wyjątkiem lekcji z języka i historii. Dało ono możliwość tworzenia klas, w których odbywa się nauczanie w języku mniejszości, uzależniając rozpoczęcie nauki od zgłoszenia się co najmniej 7 uczniów.

Z opieki w publicznych przedszkolach i z bezpłatnej nauki w szkołach publicznych korzystają na warunkach dotyczących obywateli polskich: osoby pochodzenia polskiego

w rozumieniu przepisów o repatriacji; osoby, którym udzielono zezwolenia na osiedlenie się na terytorium Polski; osoby, dla których uprawnienie takie wynika z umów międzynarodowych; osoby, którym nadano status uchodźcy.

Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji z 2001r. w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli, szkół, zakładów kształcenia nauczycieli i placówek osoby te są przyjmowane do szkół ponadpodstawowych, jeżeli: legitymują się dokumentem stwierdzającym ukończenie szkoły niższego szczebla za granicą, uznanym za równoważny polskiemu świadectwu, przedstawiają zaświadczenie lekarskie stwierdzające brak przeciwwskazań do podjęcia nauki w danym typie szkoły. Jeżeli cudzoziemiec nie może przedłożyć powyższych dokumentów, zostaje on przyjęty do odpowiedniej klasy lub na odpowiedni semestr na podstawie przeprowadzonego sprawdzianu wiedzy lub badania predyspozycji zawodowych.

Inne osoby niebędące obywatelami polskimi mogą korzystać z nauki jako stypendyści otrzymujący stypendium (przyznane przez ministra edukacji lub przez dyrektora szkoły), względnie mogą korzystać z nauki na warunkach odpłatności. Cudzoziemcy podejmujący naukę na warunkach odpłatności wnoszą opłatę za każdy rok nauki w wysokości nie niższej niż planowany koszt kształcenia. W przypadku trudnej sytuacji materialnej właściwy organ może obniżyć opłatę lub zwolnić z niej całkowicie.

Dla cudzoziemców podlegających obowiązkowi szkolnemu, którzy nie znają języka polskiego albo znają go na poziomie niewystarczającym, gmina organizuje dodatkową bezpłatną naukę języka polskiego w formie kursu przygotowawczego lub dodatkowych lekcji języka polskiego przez okres nie dłuższy niż jeden rok szkolny. Zagraniczna placówka dyplomatyczna lub konsularna albo stowarzyszenie kulturalno-oświatowe danej narodowości mogą organizować w szkole naukę języka i kultury kraju pochodzenia cudzoziemców.

### *Zogniskowane wywiady grupowe z imigrantami*

Po naszkicowaniu wstępnego *dyskryminacyjnego krajobrazu Polski* zespół badawczy przystąpił do badań empirycznych, zakończonych raportem w lipcu 2003 roku<sup>10</sup>. Subprojekt II obejmował przeprowadzenie zogniskowanych wywiadów grupowych (czyli tzw. badań fokusowych) oraz dodatkowo indywidualnych wywiadów pogłębionych z imigrantami. Wywiady dotyczyły kluczowych problemów badawczych, tj. dyskryminacji instytucjonalnej (na rynku pracy, w edukacji), dyskursu politycznego oraz ogólnej sytuacji imigrantów w Polsce.

Metoda zogniskowanych wywiadów grupowych, upowszechniona przez Roberta Merton'a i Paula Lazarsfeld'a, choć nie jest nowa, do niedawna była wykorzystywana głównie w jakościowych badaniach marketingowych. W Polsce były nieliczne próby aplikacji tej metody do badań nad migracjami (m.in. w Ośrodku Badań nad Migracjami Instytutu Spraw Społecznych UW).

<sup>10</sup> Raport końcowy z Subprojektu nr II-Programu Badawczego Xenophobia: *Zogniskowane wywiady grupowe – Polska*. Opracowanie: J. Supińska, G. Firlit-Fesnak, Ł. Łotocki, Warszawa, lipiec 2003.

Najprościej ujmując, zastosowana metoda polega na zgromadzeniu kilku osób (od 6 do 12) w jednym miejscu i zachęceniu ich do trwającej około 2 godzin dyskusji *zogniskowanej* na danym temacie. Dyskusją kieruje moderador, który stara się panować nad jej głównymi wątkami, nie biorąc jednak w niej udziału jako uczestnik. Założeniem metody jest wzajemna stymulacja uczestników do zabierania głosu w celu wytworzenia się pewnej dynamiki dyskusji, którą trudno byłoby osiągnąć w sytuacji wywiadu indywidualnego. W idealnych warunkach wywiad *zogniskowany* prowadzony jest w specjalnie przygotowanej sali (tzw. *fokusowni*) z lustrem weneckim, za którym siedzą obserwatorzy (badacze), a także jest rejestrowany kamerą wideo – co umożliwia szczegółową analizę zarówno dynamiki dyskusji, jak i pojedynczych wypowiedzi (zarówno w aspekcie werbalnym jak i pozawerbalnym). Dzięki współpracy Instytutu Polityki Społecznej z firmami badania opinii<sup>11</sup> oraz z Instytutem Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Zielonogórskiego, badania udało się zorganizować w profesjonalnych *fokusowniach*.

Wywiady fokusowe w ramach opisywanego projektu badawczego przeprowadzono w trzech miastach: Warszawie, Lublinie, Zielonej Górze. Łącznie przeprowadzono osiem *zogniskowanych* wywiadów grupowych (sześć w Warszawie, po jednym w Lublinie i Zielonej Górze) oraz dodatkowo 11 wywiadów indywidualnych (te ostatnie głównie z uczestnikami dyskusji grupowych).

We wszystkich grupach zdecydowanie dominowali imigranci w pierwszym pokoleniu (jest ich też w Polsce najwięcej). Wśród respondentów zdarzały się także osoby polskiego pochodzenia, pojawili się także respondenci posiadający polskie obywatelstwo (znaturalizowani bądź od urodzenia). Wśród uczestników znaleźli się imigranci z takich krajów, jak: Albania, Armenia, Austria, Bangladesz, Białoruś, Bułgaria, Gruzja, Irak, Japonia, Kamerun, Kirgizja, Kongo, Liban, Libia, Litwa, Mali, Mongolia, Niemcy, Rosja, Senegal, Słowacja, Syria, Szwajcaria, Turcja, Ukraina, USA, Wietnam, Zambia, Zimbabwe. Łącznie w badaniach wzięło udział blisko 100 respondentów.

Przy rekrutacji uczestników wykorzystano m.in.: prywatne kontakty członków Zespołu Badawczego, kontakty pozyskanych respondentów, kontakty ze szkołami (publiczną i społeczną), w których uczą się imigranci, kontakty ze stowarzyszeniem literatów zagranicznych w Warszawie, itp. Kilku respondentów zaproszono do udziału w badaniach „na ulicy” (np. na bazarze – Jarmark Europa).

Poniżej zamieszczono kilka spostrzeżeń dotyczących wypowiedzi imigrantów w trakcie wywiadów.

### *Życie tutaj nie jest tak źle, ale nie tak najlepiej...*<sup>12</sup>

Określone stanowiska dotyczące poruszanych w trakcie dyskusji tematów były charakterystyczne dla poszczególnych grup respondentów. Szczególne typy doświadczeń (zwłaszcza negatywnych) powtarzały się w wypowiedziach osób pochodzących z byłych

<sup>11</sup> SMG/KRC Poland Media w Warszawie oraz P.U. Andy w Lublinie.

<sup>12</sup> Tamże, cytat z wypowiedzi respondenta z Wietnamu (grupa W5).

republik ZSRR, a także z krajów afrykańskich i azjatyckich. W przeciwieństwie do osób pochodzących z Europy Wschodniej, Afryki czy Azji, respondenci z Europy Zachodniej i Ameryki prezentowali zwykle pozytywne opinie dotyczące pobytu w Polsce.

Pomimo koncentracji dyskusji przede wszystkim na kwestiach dotyczących sytuacji imigrantów w polskich instytucjach rynku pracy i edukacyjnych, respondenci poświęcali dużo uwagi doświadczeniom z innych instytucji niż wymienione, takich jak np. urząd wojewódzki, gdzie załatwia się wszelkie kwestie związane z legalizacją pobytu. Zwłaszcza imigranci ze Wschodu mieli wiele uwag odnośnie zarówno nieklarownego systemu prawnego związanego z legalizacją pobytu i podjęciem pracy w Polsce, jak i z podejściem urzędników do imigrantów. Poruszanie się po polskim systemie instytucjonalnym, a także po polskim rynku pracy stanowiło w wypowiedziach uczestników dyskusji istotny problem. O wybranych urzędach padały nawet tak drastyczne opinie jak taka, że „pracują tam wyjątkowo wyszkolone ludzi, żeby traktować obcokrajowców, żeby oni zawsze pamiętali gdzie jest ich miejsce, kim oni są, skąd przyjechali” (respondentka z Armenii, Grupa W1).

Respondenci mieli również wiele do powiedzenia na temat sytuacji dnia codziennego, w których czuli się dyskryminowani. Należy jednak zaznaczyć, iż również w wypowiedziach przybyszów ze Wschodu pojawiały się (choć mniej liczne) głosy świadczące o doświadczeniach pozytywnych – zarówno w kontaktach z urzędnikami jak i „w życiu codziennym”.

Najlepsze opinie imigranci wyrażali o kontaktach z instytucjami edukacyjnymi. Mało negatywnych uwag padło również pod adresem dyskursu politycznego, a także dyskursu medialnego.

Respondenci zwykle bardzo aktywnie uczestniczyli w dyskusjach fokusowych, inspirować się wzajemnie do zabierania głosu. Pierwotne obawy Zespołu Badawczego co do niechęci uczestników do zabierania głosu w sytuacji grupowej oraz przy rejestracji kamerą wideo okazały się bezzasadne. Można stwierdzić, że z doświadczeń Instytutu Polityki Społecznej wynika, iż walory metody zogniskowanych wywiadów grupowych można z powodzeniem wykorzystać nawet w tak trudnych badaniach jak badania dotyczące dyskryminacji imigrantów.

Raport z przeprowadzonych w Polsce badań, obejmujący m.in. dokładny opis procedur badawczych oraz obszernie wypowiedzi imigrantów wraz z ich analizą, zostanie opublikowany w formie książki, która ukaże się – po polsku i w Polsce – w 2004 r. Jednocześnie rozpoczęły się prace nad przygotowaniem książki *Voices of Immigrants*, która ukaże się w języku angielskim, za granicą, i zaprezentuje wyniki badań fokusowych przeprowadzonych we wszystkich ośmiu krajach. Wypowiedzi imigrantów, poklasyfikowane według poszczególnych kwestii i dziedzin życia do których się odnoszą – po ich wcześniejszej kontekstualizacji (historycznej, narodowej, społecznej, kulturowej, medialnej itp.) – są poddawane analizie porównawczej. Współautorami tej porównawczej książki będą przedstawiciele wszystkich zespołów narodowych.

### **Przedmiot dalszych badań w latach 2004–2005: dyskryminacja instytucjonalna i dyskurs polityczny**

Realizacja kolejnego subprojektu rozpoczyna się w styczniu 2004 r. W jego ramach dokonana zostanie identyfikacja oficjalnych agend i organizacji pozarządowych zajmujących się problemami imigrantów w miastach, w których przeprowadzono zogniskowane wywiady grupowe. Zebrane zostaną oficjalne dane i inne dokumenty dotyczące sytuacji imigrantów, w tym ich ewentualnej *dyskryminacji instytucjonalnej*. Drugim etapem będzie przeprowadzenie wywiadów z takimi osobami jak: przedstawiciele instytucji związanych z rynkiem pracy i edukacyjnych oraz pracownicy naukowcy zajmujący się opisywaną problematyką, przedstawiciele NGO, a także liderzy grup imigranckich.

W kręgu naszych zainteresowań leży identyfikacja barier wprowadzania skutecznego prawa i polityki przeciw dyskryminacji. Nowo zebrane opinie będzie można skonfrontować z opiniami wcześniej wyrażanymi w grupach fokusowych.

Następne subprojekty obejmują *analizę dyskursu politycznego*. Planowane jest przeanalizowanie wystąpień i deklaracji liderów politycznych (a także programów partyjnych) dotyczących kwestii *obcych* i imigracji z ostatnich 25 lat, a także przeprowadzenie wywiadów z liderami partyjnymi, dziennikarzami, doradcami politycznymi. Celem badawczym jest prezentacja charakteru tego dyskursu, zmian w dyskursie politycznym dotyczącym badanej kwestii, ocena ich możliwego wpływu na politykę i praktyki instytucjonalne w poszczególnych krajach, a także analiza porównawcza dyskursów w ośmiu krajach europejskich.

Tej metodzie badawczej warto poświęcić więcej miejsca. Zgodnie z najprostszą definicją „dyskurs jest to system ludzkich wypowiedzi i postać myślenia powstała na podstawie wspólnych dla danego społeczeństwa założeń, przesądów i stereotypów, które odnoszą się do jakiegoś zjawiska, rzeczy czy idei i wyrażają aktualny stosunek do nich”<sup>13</sup>. Zdaniem Teuna A. van Dijka, „dyskurs jest nieodłączną częścią społeczeństwa i ma swój udział we wszystkich społecznych nierównościach, jak również w walce z nimi”<sup>14</sup>. Michel Foucault twierdził, że wszystko w społeczeństwie jest zrelatywizowane do dyskursu, będącego „nie tylko odbiciem rzeczywistości ale także jej współtwórcą”. Sposób, w jaki mówi się o rzeczywistości, warunkuje jej postrzeganie, a co za tym idzie – sposoby jej kształtowania.

W ramach opisywanego programu badawczego stosowana będzie tzw. *krytyczna analiza dyskursu*. Charakterystyczna dla krytycznej analizy dyskursu jest koncentracja badaczy na istotnym problemie społecznym (zwłaszcza na nierównościach społecznych)<sup>15</sup> – w tym przypadku na dyskryminacji etnicznej/rasowej.

Analiza dyskursu w aspekcie dyskryminacji koncentruje się na próbie odpowiedzi na pięć następujących pytań<sup>16</sup>:

<sup>13</sup> K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 2002, s. 50.

<sup>14</sup> T. A. Van Dijk, *Badania nad dyskursem*, w: T. A. Van Dijk (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa 2001, s. 32.

<sup>15</sup> Tamże.

<sup>16</sup> M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*, London 2001, s. xiii, 44–45.

- Jak nazywa się przedstawiciele danych grup, jakim językiem się o nich mówi? (*strategie referencjalne/referential strategies*)
- Jakie przypisuje się im cechy, charakterystyki (*strategie predykacyjne/predicational strategies*)
- Jakich używa się argumentów (schematów argumentacyjnych) w celu usprawiedliwienia wykluczenia, dyskryminacji (*strategie argumentacyjne/argumentation strategies*)
- Z jakich perspektyw (punktów widzenia) prezentowane są wymienione określenia, cechy, argumenty? (*strategie perspektywizacji – schematyzacji/perspectivation – framing strategies*)
- Czy wypowiedzi dyskryminujące artykułowane są w sposób otwarty i zintensyfikowany czy ukryty i zmitygowany? (*strategie mitygowania – intensyfikacji/mitigation – intensification strategies*)

Opisywany rodzaj analizy dyskursu polega na spojrzeniu – można powiedzieć – *społecznie zaangażowanym* (ten interdyscyplinarny typ analizy wykracza poza „wolną od wartościowania” techniczną analizę jednostek leksykalnych).

Jak twierdzą badacze tego nurtu „studia nad dyskursem rasistowskim bez zajęcia moralnego stanowiska w kwestii samego rasizmu nie są czymś innym niż medyczne badania nad rakiem lub AIDS bez przyjęcia założenia o niszczącym wpływie tych chorób na organizm”<sup>17</sup>. Cytowana analogia nie jest jednak do końca trafna. Stwierdzenie obecności raka lub AIDS jest praktycznie zawsze obiektywne (zakładając, że nie doszło do pomyłki lekarskiej), stwierdzenie obecności dyskryminacji czy nawet rasizmu może być kwestią subiektywną – sporną. Odpowiedź na pytanie *co jest dyskryminacją etniczną/rasową w polskim dyskursie politycznym (w którym m.in. chodzi o tak delikatne kwestie jak kwestia języka), a co nią nie jest* – to pytanie podstawowe, na które z pewnością odpowiedzieć będzie najtrudniej.

Wstępnej charakterystyki polskiej sceny politycznej pod kątem omawianej problematyki dokonaliśmy już w opracowaniu *Krajobraz dyskryminacji. Polska*.

### ***Partie polityczne. Deklaracje programowe w Polsce – wstępna charakterystyka***<sup>18</sup>

W deklaracjach ideowych, oficjalnych wypowiedziach liderów partyjnych oraz w programach partii i ugrupowań działających na polskiej scenie politycznej (tj. mających swoich przedstawicieli w parlamencie lub do tego aspirujących) trudno jest wskazać wyraźne i bezpośrednie odwołania do haseł ksenofobicznych czy rasistowskich. Polskie prawo zakazuje istnienia partii politycznych i innych ugrupowań „odwołujących się w swo-

<sup>17</sup> T. A. Van Dijk, *Badania nad dyskursem*, w: T.A. Van Dijk (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, wyd. cyt., s. 32.

<sup>18</sup> Fragment pochodzi z Raportu *Krajobraz dyskryminacji. Polska* opracowanego przez Zespół Badawczy przy Instytucie Polityki Społecznej UW.

ich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”<sup>19</sup>.

Sytuacja taka jest także po części efektem niepopularności w społeczeństwie polskim ugrupowań skrajnych, chociaż są wyjątki od tej zasady, o czym świadczy sukces Związku Zawodowego Rolników Samoobrona w ostatnich wyborach parlamentarnych (obecnie 39 na 460 posłów). Samoobronę należy uznać za ugrupowanie skrajne przede wszystkim ze względu na podejście do spraw gospodarczych i sposobu uprawiania polityki (kontrowersyjne wystąpienia w parlamencie, organizowanie blokad dróg krajowych etc.), wyraźne są też w wystąpieniach lidera Samoobrony akcenty związane z niechęcią do „obcych, którzy wykupują polską ziemię” i którzy „zalewają nasz rynek tanią i złą jakością żywności”.

Symptomatyczne jest to, że organizacje mające swe korzenie w tradycjach narodowych są nastawione najbardziej eurosceptycznie, silnie podkreślając konieczność zachowania tożsamości narodowej, kulturowej i religijnej odrębności (także poprzez fizyczne czy geograficzne oddzielenie się od nich – wzmocnienie granic, a tym samym na przykład zahamowanie napływu przestępców ze Wschodu”<sup>20</sup>).

Jeszcze bardziej w programach poszczególnych ugrupowań (Liga Polskich Rodzin, Partia Ludowo-Demokratyczna, Ruch Katolicko-Narodowy, Ruch Odbudowy Polski, Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe; a nawet do niedawna współzrządzające Polskie Stronnictwo Ludowe – 40 posłów)<sup>21</sup> podkreślana jest niechęć do przedstawicieli kapitału zagranicznego, którzy z tej perspektywy są postrzegani jako zagrożenie (obcy) z zewnątrz.

Jednakże tylko skrajnie prawicowe ugrupowanie jakim jest Narodowe Odrodzenie Polski wyraźnie opowiada się w swoich dokumentach programowych i tekstach publicystycznych „za narodowym separatyzmem (Osiedlenie ras w krajach ich pochodzenia jest pierwszym krokiem do pokojowego świata)” oraz przeciwko „politycznemu, ekonomicznemu i terytorialnemu imperializmowi syjonizmu”. W ulotkach głosi m.in. hasła: „za pracą dla Polaków, przeciwko imigrantom, za nienaruszalnością granicy zachodniej, przeciwko niemieckiej piątej kolumnie”. Jak dotąd, partia ta nie ma najmniejszych szans, aby dostać się do parlamentu. Kilka innych inicjatyw politycznych o podobnym charakterze już dawno zanikło. Natomiast NOP znalazła się wśród ugrupowań wspierających kandydata na prezydenta Łodzi, który te wybory wygrał<sup>22</sup>.

Działają jednocześnie organizacje odwołujące się do tradycji narodowej, konserwatywne ze względu na światopogląd i program gospodarczy, ale głoszące tolerancję. Przykładem jest małe Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe (mające 8 posłów), które bardzo

<sup>19</sup> Art. 13. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (z kwietnia 1997 r.).

<sup>20</sup> Fragment programowej Umowy z Polską Ruchu Odbudowy Polski z maja 1996 r.

<sup>21</sup> Partie chadeckie i ludowe.

<sup>22</sup> [www.nop.org.pl](http://www.nop.org.pl), [www.patriota.pl](http://www.patriota.pl).

wyraźnie deklaruje potrzebę tolerancji wobec obcych, innych narodowości, w tym przede wszystkim najbliższych sąsiadów (zarówno wschodnich, jak i zachodnich) oraz wszystkich narodów europejskich. SKL akcentuje wspólne tradycje religijne jako podstawę owej tolerancji.

Tyle napisaliśmy o partiach na początku roku 2003. W omawianym raporcie zarysowaliśmy również aktywność organizacji pozarządowych i ruchów społecznych w omawianym obszarze, niejednoznaczny obraz *obcych* w polskich mediach i postawy Polaków wobec *obcych* w świetle badań opinii publicznej. To wszystko stanowiło przygotowanie do bardziej wnikliwej i wielowymiarowej analizy dyskursu politycznego. A ona z kolei ma prowadzić do wniosków końcowych z trzech lat badań.

### *Dylemat Europy: perspektywa porównawcza – strategiczne wnioski dla polityki*

Przedostatni subprojekt ma objąć analizę raportów ze wszystkich poprzednich subprojektów w celu opracowania zintegrowanego raportu końcowego. Jego celem jest identyfikacja podobieństw i różnic w procesach społeczno-politycznych, z uwzględnieniem mechanizmów pozytywnych przeciwdziałających dyskryminacji, w ośmiu krajach europejskich. Planowane jest *zdiagnozowanie* kluczowych mechanizmów i warunków sprzyjających wzmocnieniu lub osłabianiu dyskryminacji.

Koordynatorem końcowego Subprojektu IX będzie Instytut Polityki Społecznej UW. Subprojekt ma polegać na socjologiczno-politologicznej analizie wniosków z badań pod kątem płynących z niej *implikacji dla polityki*. Celem jest opracowanie strategii działań (instytucjonalnych, prawnych, kulturalnych) wobec głównych mechanizmów dyskryminacji w wymiarze politycznym, społecznym i instytucjonalnym, uwzględniającej rolę agend państwowych oraz organizacji pozarządowych.

Rysuje nam się już parę podstawowych założeń takiej strategii:

- Po pierwsze, nie da się rozdzielić od siebie projektowania polityki migracyjnej i polityki antydyskryminacyjnej; polityki te muszą być kompatybilne.
- Po drugie, uważamy, że nie wystarczy zaprojektowanie ośmiu (czy więcej) polityk narodowych. Ani – zaprojektowanie jednej uniwersalnej polityki. Polityki migracyjne i antydyskryminacyjne różnych państw – bliższych i dalszych sobie na mapie – nie powinny sobie wzajemnie przeszkadzać, powinny czerpać od siebie doświadczenia, co nie oznacza wcale, że powinny być realizowane wedle jednego wzoru. Muszą współdziałać uwzględniając różnice ekonomiczne, demograficzne, kulturowe, a także położenie geopolityczne, godząc ewentualne sprzeczności interesów międzynarodowych.
- Po trzecie, trzeba wskazać na sposoby perswazji i mediacji, które sprawiają, że oparte na racjonalnych i aksjologicznie uzasadnionych przesłankach program zostanie zaaprobowany w danym państwie demokratycznym
- Po czwarte, opracowane w projekcie propozycje muszą uwzględniać możliwe warianty dalszej ewolucji Unii Europejskiej – ku różnorodności lub ku jedności, ku wspólno-



cie o słabych więzach lub ku scentralizowanemu supermocarstwu. Mogą też posłużyć jako argument za wyborem jednej z tych formuł.

\*

Skala imigracji do Polski jest znacznie mniejsza niż w krajach Unii Europejskiej, istnieją jednakże przesłanki dla prognozowania wzrostu napływu cudzoziemców do Polski.

Dotychczasowe badania uzasadniają opinię, że w chwili obecnej w Polsce istnieje relatywnie znikoma wiedza naukowa dotycząca dyskryminacji instytucjonalnej oraz charakteru dyskursu politycznego wobec *obcych*.

W związku z powyższym badania podjęte przez Instytut Polityki Społecznej UW wydają się wypełniać istotną lukę w wiedzy o sytuacji imigrantów w Polsce. Szczególnie ważnym jawi się fakt, że badania w ramach opisywanego projektu badawczego dotyczą ośmiu krajów europejskich, a przyjęta wspólnie metodologia badawcza czyni możliwą – do pewnego stopnia – analizę porównawczą.

### *Literatura*

- Dyskurs jako struktura i proces* (red. T.A. Van Dijk), Warszawa 2001.
- Lexykon Polityki Społecznej* (red. B. Rysz-Kowalczyk), Warszawa 2002.
- K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik Socjologiczny*, Toruń 2002.
- Raport z Subprojektu nr I Programu Badawczego *Xenophob: Krajobraz dyskryminacji – Polska*. Opracowanie: Zespół Badawczy Programu *Xenophob* przy Instytucie Polityki Społecznej UW w składzie: E. Domaradzka, E. Firlit, G. Firlit-Fesnak, J. Godlewska, U. Górecka, P. Hut, E. Jaroszewska, C. Korycki, Ł. Łotocki, E. Majuk, T. Mering, W. Modzelewski, A. Mokrzycka, B. Pieliński, M. Rawska, B. Samoraj, G. Spytek, R. Stawicki, R. Stefańska, J. Supińska, R. Szarfenberg, K. Szymańska, M. Tabin, D. Trawkowska, P. Zawadzki, C. Żołędowski, Warszawa marzec 2003.
- Raport końcowy z Subprojektu nr II Programu Badawczego *Xenophob: Zogniskowane wywiady grupowe – Polska*. Opracowanie: J. Supińska, G. Firlit-Fesnak, Ł. Łotocki, Warszawa lipiec 2003.
- M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*, London 2001.
- The European Dilemma: Institutional Patterns and the Politics of „Racial” Discrimination, Research Project Xenophob, EU Fifth Framework Programme 2002–2005*, Manuscript prepared by Tom R. Burns and Masoud Kamali in collaboration with Birgitta Busch, Gerard Delanty, Helen Flam, Jonathan Friedman, Carlo Ruzza, Jens Rydgren, Jolanta Supinska, and Nicos Trimikliniotis for Seminar at the Robert Schuman Centre for Advanced Studies, November 12, 2002, Convento, EUI.

*Xenophobia in Europe: forms of institutional, political and social discrimination*

Since November 2002, the Institute of Social Policy (Warsaw University) is taking part in the international research project: „The European Dilemma: Institutional Patterns and Politics of „Racial’ Discrimination”. The project is conducted within the Fifth UE Framework Programme and Poland is one of eight European countries involved (the article concerns only the research results in Poland).

The research intends to identify and map out on a comparative basis key practices of racial / ethnic discrimination in eight European countries and to articulate policy implications and strategies to deal with such practices. Key research questions concern institutional discrimination (on labour market and in education) and political discourse about others (immigrants). The research process comprises nine workpackages – two of them have been already accomplished.

The first workpackage „Discriminatory Landscape” aimed at overview and synthesis of the principal research findings, statistics, law regulations etc. relating to institutional discrimination with respect to the labour market and education in each country. As statistics relating to immigration in Poland are very incomplete and there is no any comprehensive sociological research concerning institutional discrimination of immigrants, the focus of the workpackage was put on the results of different research projects concerning present immigration processes in Poland in general, law regulations concerning immigrants and foreigners, statistical estimations and very poor statistical data.

The second workpackage „Immigrant Focus Groups” aimed at investigation of the experiences, understandings, and strategies of immigrants through focus group discussions. There were eight focus group interviews in Poland (6 in Warsaw, 1 in Zielona Gora and 1 in Lublin). Additionally 11 individual in-depth interviews were conducted. All interviews concerned mainly experiences of institutional discrimination. In 2004 a book giving voice to immigrants across the axes of Europe – based on quotations from the focus group and individual interviews – will be published.

Further research will focus on the investigation in labour market and educational institutions and critical discourse analysis.

The research undertaken by the Institute of Social Policy fills in a large gap in knowledge of the situation of immigrants in Poland. Furthermore, the international character of the project makes a European comparative perspective possible.

The project will be accomplished in December 2005.